

Статті

Костянтин СИТНИК

СВІТОГЛЯДИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ІНВАЙРОНМЕНТАЛІЗМ, БІОЦЕНТРИЗМ, СОЦІАЛЬНИЙ НАТУРАЛІЗМ, ТРАНСГУМАНІЗМ

Kostyantyn SYTNYK. On World-Views of Contemporary Society: Environmentalism, Biocentrism, Social Naturalism, Transhumanism.

Світогляд людини чи людського суспільства в цілому – це система поглядів на життя, природу і суспільство. Формування сучасного світорозуміння, світосприйняття, власних переконань людини є дуже важливим завданням влади і громадських організацій кожної країни й України зокрема. Хочу зупинитись лише на кількох наукових світоглядах, які виникли в сучасній науці в другій пол. ХХ ст. Почну з інвайронменталізму (від англ. environment – навколишнє середовище, довкілля).

Інвайронменталізм як сучасний науковий світогляд з'явився і почав інтенсивно розвиватись після Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро, Бразилія (1992 р.), коли деякі країни, їхні парламенти, уряди, партії, рухи, державні діячі почали більшою мірою, ніж до цього, виявляти стурбованість станом довкілля. Оцінюючи значення конференції в Ріо, насамперед слід мати на увазі те, що форум державних діячів і вчених майже всіх країн планети започаткував, по суті, нову ідеологію, новий світогляд сучасної цивілізації. Принаймні була зроблена перша серйозна спроба в цьому напрямі. Форум обговорив ключову проблему ХХІ ст.: співвідношення екології й економічного розвитку, політики і навколишнього середовища.

Природоохоронну діяльність людства, його турботу про стан навколишнього середовища бу-

ло розглянуто не окремо, не ізольовано від інших найважливіших проблем розвитку планети, а навпаки, у взаємозв'язку і взаємозалежності з ними. Усі нарешті зрозуміли, що тільки стабільна, прогресуюча, ресурсозберігаюча світова економіка, яка враховує свою залежність від біосфери, забезпечить стабільне і довічне існування усієї природи, не просто виживання, а нормальне життя людей на Землі.

Конгрес показав урядам і парламентам усіх країн світу, що найважливішою проблемою сучасності є зміна світогляду всього людства.

Розрізняють інвайронменталізм антропоцентричний і екоцентричний. Перший спирається переважно на суто людські інтереси, і саме тому до його сфери входять збалансованість (сталість) та екологічна справедливість. Він виступає за дбайливе ставлення до довкілля. Екоцентричний інвайронменталізм розглядає все довкілля як моральну цілісність з її власними правами та красою, а людей – як частину цієї цілісності. Адже екосистеми, які слід підтримувати, зберігати і охороняти, мають не лише економічну, а й власну внутрішню цінність, тобто культурні, естетичні, політичні та інші ціннісні орієнтири.

Для забезпечення свого існування людина одвічно прагнула підкорити сили природи, тобто здобути владу над природою. Тривалий час над екологічними наслідками своєї діяльності людина не замислювалась. Однак на сучасному етапі розвитку цивілізації виникає нагальна потреба у переоцінці етичних основ людської діяльності.

Можливо, ідея об'єднання зусиль усіх країн світу в галузях економіки, політики, техніки, науки, культури і освіти для збереження довкілля на екологічно обґрунтованих засадах і не швидко оволодіє масами, громадськими, політичними, релігійними, науковими і культурними діячами, але вона вже живе, вирує в суспільстві, усвідомлюється ним як одна з глобальних парадигм сучасної науки і врешті-решт буде успішно виконувати конструктивну функцію у суспільстві, забезпечуючи його гармонійний і якісний розвиток.

Інвайронменталізм ми розглядаємо як носія нової системи вселюдських цінностей, як новий все-

світній світогляд. Ясна річ, він стане або вже є утопічним, якщо ним не оволодіє людство і на-самперед – правлячі еліти планети.

На мій погляд, дії зі збереження екологічної рівноваги мають спиратися на три вселюдські цінності: демократію як найкращу форму політичної організації суспільства; динамічний вільний ринок як на найкращу форму його економічної організації; самосвідомість людей, які відчують себе частиною світової цивілізації і поділяють ідеї інвайронменталізму.

Інвайронменталістськими є наші турботи про створення соціальних і політичних умов для реалізації плану дій, спрямованих на позитивні зрушення в навколишньому світі. Серед цих умов – соціальна справедливість, реалізація прав людини, збалансоване харчування, турбота про здоров'я, високий рівень писемності, політичні свободи, співробітництво і відповідальність. На жаль, керівники більшості країн ще не оволоділи цими ідеями. Україні теж не поталанило: я не знаю керівника найвищого державного рівня, який би глибоко цікавився екологією і навколишнім середовищем та сприяв їх розвитку та охороні довкілля в нашій країні.

Розглядаючи інвайронментальний світогляд, не можна обминути питання про місце вчення В.І.Вернадського про ноосферу в ідеології інвайронменталізму. Ці дві ідеології дуже близькі. Але Вернадський майбутнє живої оболонки бачив радісним і безхмарним, надійним, стійким, очевидно, не помічаючи негативної дії людського розуму. Сьогодні вже всі переконались, що, крім “розумної” розумової діяльності людини, ми занадто часто стикаємося з “нерозумною”. Політики і економісти нерідко подають дійсність у спотвореному вигляді, прикрашають її, а вона незмірно складніша, небезпечна і загрожує людству катастрофою, бо неминучими є трагедії планетарного масштабу, якщо будемо жити ілюзіями, а не реальністю. Водночас інтелект людства нині цілком достатній для того, щоб перевести біосферу і суспільство на шлях, який забезпечить світу позитивну перспективу існування. Наукова громадськість має формувати інвайронментальний під-

хід до кризової ситуації, в якій опинилися природа і людство. На мій погляд, вона може спиратись при цьому на ряд напрямів загальнолюдської діяльності.

По-перше, слід стабілізувати народонаселення світу шляхом створення в кожній країні умов, потрібних для переходу від динамічної рівноваги на рівні високих народжуваності і смертності до стабільної і динамічної рівноваги на низькому рівні народжуваності і смертності, характерної для більшості індустріально розвинутих країн.

По-друге, потрібно подбати про створення за короткий термін нових безвідходних технологій у тих галузях промисловості, які все ще забруднюють навколишнє середовище.

По-третє, ситуація вимагає прийняти пакет нових міжнародних угод, які передбачали б механізм обмежень і заборонних актів, взаємопогодження планування, стимули, штрафи, взаємні зобов'язання, потрібні для успіху глобального генерального плану відновлення рівноваги в природі.

По-четверте, слід виробити програми співробітництва у справі виховання громадян планети на основі природоохоронних знань.

Нарешті, потрібно шукати шляхи підвищення принаймні моральної відповідальності державних діячів за долю біосфери, домогтися поінформованості всього людства про дисонанс у взаємовідносинах природи і суспільства.

Всезростаюча увага біологів до світоглядних аспектів своєї діяльності сприяла появі ще одного досить близького до інвайронменталізму світогляду – біоцентризму. Біоцентризм – це світогляд, який надає пріоритет життю і життєвим потребам та вважає, що будь-яке життя має цінність і повинно бути захищеним і збереженим.

Розвиток сучасних біологічних наук поставив перед людством, поряд з науковими, багато етичних проблем. З-поміж останніх однією з найважливіших є ставлення людини до живого, – тобто збереження всієї генетичної різноманітності планети і умов її еволюційного розвитку. Визначальним фактором, що зумовлює зміст і темпи збереження біологічного різноманіття протягом усьо-

го цивілізованого розвитку, виступає людина. І не лише як визначальний компонент біологічних систем, а й як її соціально-філософський модус в управлінні біосферою. Думаю, новітня наука про біорізноманіття – диверситологія буде сприяти вирішенню проблеми збереження усіх видів рослин, тварин і грибів.

Проблема збереження біорізноманіття тісно пов'язана з об'єктивними факторами і процесами, які спричинили кризовий стан взаємовідносин людини і природи. Ця криза спостерігається на різних рівнях – освітньому, екологічному, економічному, світоглядному, етичному. Її подолання потребує високого рівня нової світоглядної парадигми, нової філософії. Вирішальним чинником обмеження екологічної кризи є, очевидно, не політика, а освіта, і насамперед – біологічна освіта.

Наприкінці ХХ ст. при ЮНЕСКО створено Комісію з біологічної освіти, яка є єдиною спеціалізованою комісією в сьогодинському світі, що покликана піднести рівень біологічної освіти в суспільстві до вимог сьогодення. Для розроблення прогнозів можливих змін у довкіллі та їх запобігання необхідні глибокі біологічні, екологічні знання. Дефіцит цих знань особливо гостро відчувається на всіх рівнях управлінського корпусу держави. Керівники і менеджери природоохоронної справи, на жаль, не завжди спроможні орієнтуватися в елементарних екологічних явищах і процесах. Тут принагідно хочу нагадати загальновідому істину, що екологія – дисципліна біологічна, її серцевинною суттю є живий організм. Всі інші так звані екологічні науки в кращому випадку можуть претендувати на роль прикладних аспектів екології.

Біологічно освічене суспільство помітно змінить своє ставлення до використання, збереження та відновлення природних ресурсів. Екологізація свідомості і глибокі знання неминуче будуть сприяти зростанню інтересу з боку суспільства до природоохоронних процесів та до ідеології біоцентризму.

Тепер я хочу також зупинитись на ще одному світогляді – трансгуманізмі, який бере свій початок від гуманізму епохи Відродження і якому

були властиві ідеали розвитку гармонійної особистості за допомогою культури, освіти, науки, естетичного і морального виховання. Вже в наш час під впливом новітніх наукових відкриттів цей світогляд набув нових принципів та ідей як нескінченний прогрес, прагматичний оптимізм, відкрите суспільство, раціональне мислення. Трансгуманісти переконані, що фундаментальні, радикальні й постійні зміни, які відбуваються в суспільстві, окремій людині, можливі й бажані завдяки передовим новітнім технологіям. Фізичні, розумові і психологічні здібності людини можна і треба значно поліпшити, а хвороби, страждання, старіння, смерть можна і слід уповільнити, зменшити, віддалити, усунути, навіть ліквідувати, тобто люди зможуть досягти в недалекому майбутньому більшого, ніж мали вчора і мають сьогодні.

І насамкінець, хочу принаймні коротко сказати про світогляд, що ґрунтується на ідеї природної цілісності світу. Соціальний натуралізм – це світогляд, згідно з яким соціальні явища слід розглядати як такі, що породжуються Природою та існують за її як фізичними, так і біологічними законами.

Автори концепції соціального натуралізму вважають, що оволодіння широкими масами цією ідеологією сприятиме врятуванню цивілізації від соціального регресу через усунення комплексу сваволі та ілюзій, який уражає світогляд людей і є корінням всілякого зла на нашій планеті. Поєднання бізнесу і влади, корупційні скандали, подвійні стандарти політичних лідерів, падіння моралі і втрата найкращих людських чеснот – усі ці негаразди є витвором волі й свідомості людей і не караються законами, даними природою.

На мій погляд, соціальний натуралізм може відіграти необхідну і найкращу роль у житті українського суспільства. Але треба, щоб держава забезпечила громадянам можливості для формування сучасного світорозуміння щодо життя Природи і суспільства. Якщо Україна й має нині певні досягнення, то лише завдяки зусиллям окремих особистостей. Держава, на жаль, робить замало, як і більшість громадських об'єднань України, за винятком хіба що Всеукраїнської екологічної ліги

та Товариства “Знання”, які все ж організують змістовні світоглядні заходи.

Ось чому загальносуспільним завданням на найближчу і віддалену перспективу, на моє глибоке переконання, є виховання перших і наступних поколінь незалежної України на найкращих традиціях у цих сферах.

В останнє десятиліття майже в усіх країнах світу посилився інтерес до загальнонаукових світоглядів і концепцій у зв'язку з тим, що сучасні природничі науки протягом тривалого часу не можуть запропонувати дійсно ефективних рішень чи засобів, спрямованих проти загрози негативних глобальних змін клімату. У той час руйнівні наслідки кліматичних змін людство спостерігає все більше і більше.

Зрозуміла річ, освічене суспільство знає, що періодичні зміни кліматичних умов на Землі не можна розглядати як щось виняткове, небувале, невідоме в історії людства. І все ж в останні роки, сьогодні світове визнання одержали наукові переконання, що сучасні зміни клімату не можна вважати стандартними природними коливаннями періодів похолодання і потеплінь у глобальному масштабі. Навпаки, йдеться про принципово нове явище, яке виникло лише чи винятково завдяки діяльності самої людини.

Відповідно до ідеології інвайронменталізму в планетарному масштабі до серед. ХХ ст. життя (біосфера) активно підтримувало відносно стабільні умови на Землі, комфортні для власного існування, створювало глобальні параметри середовища, безперервно вибудовуючи їх адекватно своїм потребам у процесі власного еволюційного розвитку. Будь-які види, які несприятливим чином впливають на довкілля, роблять останнє менш придатним для нащадків (потомства), врешті-решт будуть знищені, як найбільш слабкі, еволюційно не пристосовані.

Жива і нежива природа (усі організми, популяції, екосистеми, атмосфера, гідросфера, літосфера), на думку окремих учених, є цілісною системою самоорганізації. Ця система підтримує довкілля в придатному для життя стані. Ця концепція, як бачимо, співзвучна з біосферною кон-

цепцією В.Вернадського, але вона менш оптимістична порівняно з біосферно-ноосферним уявленням видатного попередника сучасних природознавців, бо зловживання людини щодо довкілля примушують цю систему працювати проти Homo Sapiens та її Розуму. Людство в цілому дуже завинило перед біосферою, і біосфера прагне змінити деякі параметри свого існування таким чином, щоб викинути з себе свою складову – людину.

На думку багатьох учених, у сфері зміни клімату людство вже не зможе повернутись до минулого і цивілізація, яку ми знаємо сьогодні, напевно чи уціліє, в кращому разі замість мільярдів залишиться купка людей для продовження роду, яка буде жити в Арктиці, де клімат залишиться терпимим. Сучасні прогнози вважають, що “кліматичне пекло” неминуче настане, коли в Європі стане на 8 градусів тепліше.

Важко сказати, чи виправдаються ці прогнози, але не можна не визнати, що людство поки що не сприйняло належною мірою світоглядів інвайронменталізму та біоцентризму і тому не має відповідного протистояння глобальному потеплінню, змінюється і буде продовжувати змінюватись екосистема, чи біосфера Землі, яка тепер працює проти людства.

Сучасна філософська система, її світогляди радикально заперечують антропоцентризм, наближають до певної міри новітні світогляди, а наші сучасники потребують усвідомлення невідворотного покарання за минулі гріхи людства. Ухилитися від цього покарання людство, очевидно, вже не здатне, але пом'якшити його якимось можна, якщо нинішні і 5-6 наступних поколінь істотно зменшать світоперетворюючу гординю і різко скоротять бездумне використання природних ресурсів.

Цілком можливо, що людство не закінчить своє існування самогубством, катастрофою, а використає останній шанс і належним чином, спираючись на прогресивний світогляд і наукові рекомендації, “впишеться” в глобальні процеси біосистеми.